

XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

Kolozsvár, 2017. május 18–21.

Mi mindent kell tudni – a hangokról? Hangtan az általános iskolai oktatásban

Szerző:

Tóth Imola

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Bölcsészettudományi Kar, Magyar nyelvészeti és irodalomtudományi tanulmányok szak, mesterképzés, II. év

Témavezető:

dr. Kádár Edit egyetemi docens,

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék

Vajon azt a tananyagot tanítjuk az iskolában, amely hatással lesz a gyerekek fejlődésére? Vajon olyan módszerekkel és abból a megközelítésből tanítjuk ezeket, hogy azt a diákok hasznosítani tudják a mindennapi életben? Tulajdonképpen mi is az iskolai oktatás célja? Ezek a kérdések évtizedek óta foglalkoztatják a szakembereket, sőt ma is aktuálisak, és ezen kérdések felől megközelítve több tananyagrészlet oktatásának miértje és hogyanja megkérdőjelezhetővé válik.

Dolgozatomban hangtani vonatkozású kérdések V–VIII. osztályban való oktatásának tartalmával, jelentőségével és módjaival foglalkozom. Azzal, hogy mit érdemes tanítani a hangokról, milyen célból és milyen módszerekkel tanítsunk bármit is ebben a témában, figyelembe véve a tanulók életkori sajátosságait, fejlettségi szintjét. Ehhez mindenek előtt felvázolom röviden, hogyan zajlanak ma a hangokkal foglalkozó tanórák, mit vár el a pedagógustól a 2009-től érvényes tantárgyi tanterv, milyen módszereket alkalmaznak a tanárok, milyen szemléletet képviselnek a használatban lévő tankönyvek, munkafüzetek. Végül az ötödik osztályban a 2017/2018-as tanévtől bevezetendő új V–VIII. osztályos tantárgyi tanterv ide kapcsolódó vonatkozásait tekintem át.¹

Dolgozatom apropos-ja Kálmán László *Így ne tanítsunk helyesírást*² című cikke, amely a Nyelv és Tudomány ismeretterjesztő portálon jelent meg 2016 márciusában, és amelyben a szerző egyértelműen kijelenti: semmi szükség az egyes hangtörvények és egyéb elvont nyelvtani jelenségek tanítására a általános iskolai oktatásban. Szerinte mindezeket a helyesírás könnyebb tanításának céljából tárgyalják, pontosabban a szóelemző írásmód miatt, de a nyelvész szerint ezzel csak jobban összezavarjuk a gyerekeket: „Vajon általában kell-e mélyebben, nyelvészeti alapossággal ismerni a legváltozatosabb nyelvi jelenségeket ahhoz, hogy a velük kapcsolatos helyesírási szokásokat elsajátítsuk? Akár egy mondattal is elintézhetném a választ: Nem, nem kell, mert a helyesírást készségszinten úgyis csak sok-sok olvasással tudjuk elsajátítani, a legfontosabb tényező ugyanis nem a szabályok tételes ismerete, hanem az, hogy az agyunkba „beéjenek” a leírt szóalakok és mintázatok.” (Kálmán 2016) A legtöbb hangtörvényt tehát a helyesírási kérdések tárgyalása miatt tanítjuk, noha ezek a jelenségek annyira elvontak egy ötödikes gyerek számára, hogy a tanításuk egyáltalán nem azt a célt szolgálja, amire számítunk, amit elvárnánk. Sőt a kérdéskörnek az oktatás céljaira való leegyszerűsítése következményeként vannak olyan feladatok, példák, amelyekben nem

¹ Magyar nyelv és irodalom (anyanyelv) V–VIII osztály, 2017. http://www.ise.ro/wp-content/uploads/2017/01/Limba_literatura_maghiara_final.pdf (2017. április 4.)

² Kálmán László: *Így ne tanítsunk helyesírást!* <https://www.nyest.hu/hirek/ne-hasonuljunk> (2017. március 29.)

válík egyértelművé a gyerekek számára, hogy milyen mássalhangzótvény lép érvénybe,³ hiszen a kínált osztályozás nemcsak szakszerűtlen, hanem konfúz is, ugyanakkor szabályok megfogalmazása jellemzően olyan módon történik, amely facilitálja a leírt szó és a kiejtett hangalak összetévesztését, felcserélését. Továbbá Kálmán László is megemlíti az írásban nem jelölt teljes hasonulás tárgyalásának haszontalanságát, amely még a helyesírás-tanítás felől sem indokolt. Így kérdéses, hogy szüksége van-e egy tizenegy éves gyereknek arra, hogy belelásson olyan szavak mélyszerkezetébe, amelyeket egyértelműen le tud írni, hiszen úgy szokta meg: soha nem fogja azt mondani vagy írni, hogy *asztalval* (kivéve ha a moldvai csángó nyelvjárást beszéli).

A fentebb kiemelt problematikus eseteken kívül még számos kérdést vet fel a hangtan helye az oktatásban. Például nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a fonémák nyelvészeti absztrakciók, és amikor a hangtan órákon látszólag a hangokat és bizonyos tulajdonságaikat tárgyaljuk, tulajdonképpen nem a beszédhangról mondunk valamit, hanem arról, amit fonémaként tart számon a nyelvész a maga rendszerében⁴, egy adott fonéma pedig több, eltérő tulajdonságokkal rendelkező hang fölött absztrahál. A hangok világával két különálló, autonóm tudományterület is foglalkozik a nyelvészetben belül, a fonetika és a fonológia, melyek azonkívül, hogy a vizsgálódásaik tárgya közös, azaz a nyelv alsó, jelentés nélküli szintje, különböző oldalról, eltérő célokkal közelítik meg a hangzó nyelvet.

A fonetikát beszédhangtannak is nevezhetjük, éppen azért, mert „a beszéd jelenségeinek fiziológiai, akusztikai és észlelési tulajdonságaival foglalkozik,” (Kiefer 1994: 30) vagyis a beszélő által kimondott és hallgató által feldolgozott hanggal. Ezzel szemben a fonológia „a beszéd hangjelenségeit a nyelvi rendszerben betöltött helyük és szerepük, vagyis nyelvi funkcióik szempontjából vizsgálja.” (Kiefer 1994: 25) Mivel a nyelv közvetlenül nem hozzáférhető, ennek vizsgálata érdekében a fonológia is a beszédből indul ki, akár csak a fonetika, de „a beszédjelenségek potenciálisan végtelen változatosságából kiszűri azt, amit állandónak vél, amit az adott nyelv szempontjából lényegesnek tart” (Kiefer 1994: 25), tehát az alapegységek kiemelésére törekszik, leíró jelleggel bír, szabályokat fogalmaz meg. A fonológia a fonémákkal foglalkozik, amelyek, bár önmagukban nem rendelkeznek jelentéssel, fontos szerepet töltenek be a nagyobb egységek felépítésében és azok egymástól való megkülönböztetésében. Hogy az egyes fonémák hogyan valósulnak meg a beszédben, a

³ Erre a kétértelműsége jó példa az *adta* szó, amire a munkafüzetek is gyakran rákérdeznek, és a gyerek legtöbbször nem tudja eldönteni, hogy a tanult szabályok közül zöngétlenné válás vagy teljes hasonulás történik.

⁴ Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a magyar nyelvben nincsenek fonémák, azok a nyelvész rendszerében vannak.

beszélőtől és a hangkörnyezettől is függ. Az allofónok a fonémák kontextuális variánsi. A beszédhangok listázatlan (mert gyakorlatilag végtelen) változatosságot mutatnak, mégis általában nem okoz nehézséget felismerni ezeket a realizációkat, őket ugyanis a funkció azonossága köti össze (hasonlóan ahhoz, ahogy pl. a *t* betű írásváltozatait mind *t* betűként tudjuk dekódolni). Amikor tehát az iskolában a diákoknak meg kell tanulniuk pl. az *n* hang tulajdonságjegyeit, vagyis azt, hogy az *n* egy zöngés, alveoláris képzéshelyű nazális hang, akkor ezzel nem egy hangot írunk le. A fenti jegyek az *n* leggyakrabban előforduló változatát írják le, miközben az *n* fonémának több különböző tulajdonságokkal bíró variánsa él, és a fentebb említett csak az egyik ezek közül. Ezeket a variánsokat nem véletlenszerűen ejtjük, és nem is lehet felcserélni őket. A *bolyong*, *színpad*, *színfolt* szavakban pl. háromféle *n* hangot ejtünk. Az, hogy melyik szóban melyiket, attól függ, hogy milyen hangok állnak a közvetlen környezetükben.

Mindez ismételtén megerősíti az alábbi kérdés hitelességét, helyénvalóságát: vajon szüksége van egy ötödikesnek ezekre az elvont ismeretekre ahhoz, hogy boldogulni tudjon az anyanyelvén szóban és írásban? Ennek kapcsán ugyanakkor az is felmerül, hogy tudományos szempontból mennyire nevezhető ismeretnek az, amivel a gyerekek eddig a hangokkal foglalkozó tanórákon találkozhattak, hiszen a rendszernek csupán a leegyszerűsített és számtalan esetben pontatlan, torzított részleteivel szembesülünk.

Az iskolai oktatásban, így a magyartanítás terén is milliónyi szabállyal, kivétellel próbáljuk *gazdagítani*, *fejlesztetni* a diákokat. A tapasztalat ezzel szemben azt mutatja, hogy gyakran nem vesszük észre, hogy nagy buzgóságunkban éppen az ellenkezőjét érjük el vele: a gyerekek belebonyolódnak a sok fölösleges szabály, a sok, banalitása ellenére is kiemelt információ, kivételhalmaz labirintusába, éppen úgy, ahogyan ezt Örkény István *Mi mindent kell tudni*⁵ című egyperces novellájában tapasztalhatjuk: saját kontextusából kiemelt szöveg egy villamosjegy hátoldalán olvasható felirat, amely az utazás szabályait, előírásait, tiltásait közli az utasával, oly módon, hogy nem csoda, ha út közben mégis eltéved, és a sok haszontalan szabályra való odafigyelés közepette az utazást is elfelejti. Jelen írásommal arra vállalkozom, hogy a hangtan szövevényes világába való bevezetés helyett most inkább kivezesse a diákokat a hangtani szabályok labirintusából, és választ keressek arra a kérdésre, amit munkám címében is feltettem, hogy mégis mi mindent kell tudni – a hangokról?

⁵ Örkény István: *Mi mindent kell tudni* In Uő: *Válogatott egyperces novellák*
<http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm> (2017. április 3.)

Dolgozatomban arra próbálok rámutatni, hogy ebből a tananyagrészből mit érdemes tanítani általános iskolában, mi a gond az eddig tanult fogalmakkal és megfogalmazással, milyen hangtani ismeretekre lehet szüksége egy ötödikes gyerekeknek, és hol tudja majd hasznosítani ezt a tudását.

Hangzó nyelv és írott nyelv

Hosszú ideig az iskolai grammatikák nem törődtek a nyelv beszélt változatával, a nyelvtani szabályokat is csak írott szövegekkel szemléltették. Pedig a két nyelvrealizáció közül mindenképpen a beszélt nyelv a elsődleges, az írás egyéni és közösségi szinten is később jelent meg és terjedt el, mint a beszéd.

Az írás egy mesterségesen megalkotott jelrendszer, amely önkényesen változtatható. Leonard Bloomfield amerikai nyelvész szavaival élve, „az írás nem nyelv, hanem csupán a nyelv rögzítésének módja látható jelek segítségével.” (Crystal idézi 1988: 226). A nyelv írott változata általában formálisabb a beszéltnél, a társadalom inkább ezt tekinti norma jellegűnek. Az írás lehetőséget ad a gondos megfogalmazásra a beszéd spontaneitásával szemben. Mesterséges voltát az is bizonyítja, hogy sok esetben eltér a kiejtéstől, vagy mert a rögzített forma változatlansága nem követi a kiejtés változását, vagy mert a kiejtést kiindulópontnak tekinthető lejegyzési konvenciót valamilyen elv felülírja (ilyen a magyarban a szóelemzés elve).

Az írás legkisebb egysége a graféma vagy betű. A legtöbb grafémára igaz az, hogy ugyanazt az egy fonémát jelöli, és egy fonémát ugyanazzal a grafémával jelölünk. A magyarban kivételt képeznek a *j* és a *ly* grafémák, mindkettő a /j/ fonémát jelöli; a *v* és a *w* szintén a /v/ fonémát jelölik, az *x* pedig nem egy, hanem két fonémát jelöl: pl. *taxi* /takszi/. Az angolban ez sokkal változatosabb képet mutat: egy graféma több fonémát is jelöl, például a cow, city szavakban; egy fonémát pedig több graféma is jelölhet: candy, key, block.

A jelen iskolai gyakorlat

Az alábbiakban számbaveszem, hogy a 2009-ben elfogadott és máig érvényben lévő magyar nyelv és irodalom tantárgyi program⁶ szerint mit kell tanítani a hangokra vonatkozóan. Megvizsgálom, hogyan kapcsolódnak a programban előírtakhoz a jelenleg még használatban lévő didaktikai eszközök, és próbálok rávilágítani arra, hogy melyek azok a hangokra,

⁶ Magyar nyelv és irodalom, 2009. <https://www.satmar.ro/web/uploads/files/5-8.pdf> (2017. április 27.)

hangképzésre vonatkozó ismeretanyagok, feladattípusok, amelyekre valójában nem lenne szükséges kitérni az általános iskolai oktatásban. Az, ahogyan eddig a tankönyvek és munkafüzetek tárgyalták ezt a témát, nem felelt meg a tantárgyi program kitűzött céljainak, nem segítette a tanulókat az anyanyelvük magabiztosabb használatában. A 2009 óta érvényben lévő tantárgyi program szemléleti alapvetései között szerepelt a nyelv funkcionális szemlélete, a nyelvhasználat-központúság érvényesítése, miközben például a hangtani szabályszerűségek tárgyalása ezekkel nem hozható összefüggésbe, így jelenlétük legfennebb a helyesírás-tanítás felől lehetne (részben) indokolható, ám ezeket a helyesírás-tanulásban betöltött szerepüktől többnyire függetlenül tárgyalja a tankönyv és a munkafüzet egyaránt. Az ötödikes tantárgyi programban a hangokra vonatkozó tartalom az írásbeli szövegalkotáson kívül a szóbeli kifejezőképességnél is feltűnik:

„A hangsúly és a hanglejtés. A beszédhangok képzése. Hangrend és illeszkedés (ehhez: a magánhangzók osztályozása). Mássalhangzók kapcsolódása (ehhez: a mássalhangzók osztályozása). A szótag. A szótagolás. A helyes ejtés. A hangok stílushatása.”

A megvizsgált didaktikai eszközök a hangokra vonatkozó ismereteket nem olyan módon vagy kontextusban tárgyalják, hogy annak látható lenne az írott vagy beszélt nyelvhasználathoz kapcsolódása. Továbbá a szakszerűtlen fogalmi keretben kialakított úgynevezett „szabályok” tudatosítása nem segíti a tanulókat, hanem éppen ellenkezőleg, összezavarja őket.

Az általam vizsgált didaktikai eszközök az ötödik évfolyamon jelenleg használatban lévő, *Magyar nyelv és irodalomolvasás* című tankönyv (Tulit 2005), valamint az ehhez készült nyelvtan munkafüzet (Tivadar 2009).

Vizsgálódásomra többek között az adott okot, hogy oktatási gyakorlatomban többször ütköztem bele a fent megnevezett tankönyv és munkafüzet pontatlanságaiba, szakszerűtlenségeibe vagy „önmagáértvalóságokba” a hangokra vonatkozó elméleti részben és a feladatok terén egyaránt. A gond már ott kezdődik, hogy egyik eszköz sem teszi világossá: mi a hang és mi a betű. Súlyos hiba az is, hogy **folyamatként**, mássalhangzó-változásként írják le a kiejtett és a leírt szóalak esetleges eltérését: az összeolvadást, teljes hasonulást, zöngétlenedést, zöngétlenné válást, mintha csak lenne egy írott alak, és ahhoz képest a felolvasásban „történne” valami ezekkel az egyes betűkhöz rendesen tartozó hangértékekkel, mintha ezek „megváltoznának.” Emellett a tankönyvben és a munkafüzetben szereplő legtöbb, a hangokkal, hangtani szabályszerűségekkel foglalkozó feladat nem fejleszt és nem is mér semmit. Olyan feladatok ezek, amelyeknek elvégzése minden magyar

anyanyelvű gyerek számára egyértelmű, anyanyelvi kompetenciájukból adódóan megvannak a kellő ismereteik ezekhez, illetve anélkül is akadálymentesen boldogulnak magyar nyelven, hogy hangtani „törvényeket” társítanának az egyes jelenségekhez. Álláspontomat az alábbiakban több konkrét példával is alátámasztom, és megpróbálom kifejezni, explicitté tenni az egyes hangtani jelenségeket annak érdekében, hogy látszódjék, hol vannak a torzítások a jelenleg érvényben lévő tankönyvben és munkafüzetben.

A *Magyar nyelv és irodalomolvasás* című tankönyvben narancssárgával vannak kiemelve a szerző által szabálynak minősített, megtanulandó, megjegyzendő részek. Ilyen grafikai kiemeléssel találjuk meg a tankönyvben a következőket:

„A betűk hagyományos sorrendje az ábécé (vagy betűrend). A magyar ábécé betűi: a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs

A magyar nyelv magánhangzói: a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű.

A magyar nyelv mássalhangzói: b, c, cs, d, dz, dzs, f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs.” (Tulit 2005: 65)

„A magyar nyelv kétjegyű mássalhangzói: cs, dz, gy, ly, ny, sz, ty, zs

A magyar nyelv háromjegyű mássalhangzója: dzs” (Tulit 2005: 68)

„Másold le a hosszú kétjegyű betűket, majd mindenikkel írd 3-3 szót!

ccs, d dz, lly, nny, ssz, tty, zzs

Illeszd be a pontok helyére a hiányzó hosszú kétjegyű mássalhangzókat!

me_el, re_en, e_etek!, ga_, me_i, faka_átok!, ri_el, ha_ú” (Tulit 2005: 69)

Az idézett szöveg és a feladatok csak illusztrációk a tankönyv szóhasználatára. A hangokkal foglalkozó tananyag rész elején hiányzik a tankönyvből annak tisztázása, hogy mit nevezünk hangnak és mit hívunk betűnek, és ezt a továbbiakban sem teszi meg. Így lehetséges, hogy azt olvassuk a tankönyvben, hogy a magyar nyelvben vannak kétjegyű mássalhangzók. Nem világos a tankönyv alapján, hogy nem a mássalhangzó kétjegyű, hanem az a graféma áll két betűből/betűjegyből, amellyel egy adott fonémát jelölünk. Rendszeresen visszatérő jelenség az elméleti részben és a feladatok szintjén is, hogy a mássalhangzókat és magánhangzókat betűként (is) kezeli.

„Hány betű van a magyar ábécében? Hány magánhangzó, hány mássalhangzó? Hány hanggal ejtjük ezeket? Miért?” (Tulit 2005: 81)

A fenti idézet kérdései szintén kétértelműségük folytán konfúziót idéznek elő az olvasókban: a kérdések egyben azt mondják ki, hogy az ábécében vannak magánhangzók és mássalhangzók, azaz ilyen betűk, tehát megint összemossa a betűk és a hangok egymástól való elkülönítését. A „Hány hanggal ejtjük ezeket?” kérdés szintén összezavarhatja a tanulókat, mert nem egyértelmű, hogy az ábécé betűire gondolt a feladat készítője, vagy a magánhangzók és mássalhangzók ejtésére, ugyanis régi berögződöttség, hogy elemi osztályokban úgy tanítják a mássalhangzók és a magánhangzók közötti különbség az, hogy a mássalhangzókat nem tudjuk kiejteni önmagukban, mindig egy magánhangzót hívunk segítségül. A tankönyv egy helyen megjegyzi ugyan, hogy „A *j* hangot *j* és *ly* betűvel is jelöljük” (Tulit 2005: 76), de még így sem bizonyos, hogy valóban erre gondolnak majd a tanulók, vagy arra, amit jól megtanítottak nekik I–IV. osztályban. Fontos, hogy egy tankönyv a tanulók segítségére legyen, pontos megfogalmazásokat, kijelentéseket tartalmazzon. Ez a szempont a vizsgált tankönyvben több esetben nem érvényesül.

A továbbiakban sorra veszem azokat a hangtani fogalmakat, feladatokat, definíciókat, amelyekkel a didaktikai eszközökben találkozunk, és a szakirodalom mentén próbálok rávilágítani arra, hogy szakmai szempontból mi a gond ezekkel. Rámutatok arra, hogy mi az, aminek ismeretére valóban szüksége van egy ötödikesnek, és mi az, aminek tudatosítása nélkül is tökéletesen boldogul az anyanyelvén ebben az életkorban, szóban és írásban.

Ahogy az a tankönyv és a munkafüzet szerkezete jelzi, a pedagógiai hagyományban a hangok tanítása a következő módon épült egymásra: a hangképzéssel, beszédszervek megismerésével kezdődik a hangtan fejezet, majd a magánhangzókra és mássalhangzókra kerül a hangsúly, ezek osztályozására – ajakműködés, a nyelvállás, nyelvmozgás, a képzés helye, módja szerint – végül a magánhangzók találkozása és mássalhangzók találkozása kapja a legnagyobb figyelmet.

A munkafüzetben a magánhangzókra vonatkozó feladatsor azzal kezdődik, hogy töltsék ki a tanulók az adott táblázatot a hiányzó „magánhangzókkal” az ajak működése szerint, valamint a nyelv vízszintes irányú mozgása szerint. (Tivadar 2009: 15) Az ajakműködés szerinti osztályozás kapcsán felmerül a kérdés, hogy mi célból akarjuk tudatosítani a gyerekekben, hogy megkülönböztetünk ajakréses és ajakkerekítéses hangokat? A helyes ejtés, artikuláció gyakoroltatáskor hasznos odafigyelni az ajakműködésre, de ez a fogalmak használata nélkül is megvalósítható. A toldalék ajakműködés szerinti illeszkedésére kitérni szintén nincs szükség egy anyanyelvi beszélő számára. Senki nem fogja létrehozni az *örömhöz* helyes alak helyett

az *öröm*hez szóalakot, erre csak annak lehet szüksége, aki a magyart idegen nyelvként tanulja. Az ajakműködés szerinti osztályozásra kitérni nyelvtan órákon meglehetősen indokolatlannak látszik. Meglepő módon össze tudja zavarni a gyereket az, ha önmagában fel kell sorolnia, meg kell neveznie például az ajakkerekítéses hangokat, arról nem is beszélve, hogy feladatként gyakran előfordul az, hogy húzzák alá egy adott mondatban az ajakkerekítéses magánhangzókat. A helyesírásra nézve sincs relevanciája az ajakműködés szerinti osztályozásnak, ahol szerepe lehet az a szóhangulat, vershangzás stb. (az új tantárgyi programban csak hetedik osztályban jelenik meg tartalomként, éppen a szöveg hangzása, hangulata kapcsán).

A mássalhangzók, magánhangzók időtartamára is kitér a tankönyv és munkafüzet. A rövid és hosszú hangok megkülönböztetését fontos tárgyalni, helyesírási kérdéseket vet fel, ezért az új tantárgyi programban is helyet kapott, ugyanakkor a helyesírás mellett az időmértékes verseléshez is fontos a hosszú és rövid magánhangzók megkülönböztetése (ezt az új program 8. osztályra időzíti). Fontos megjegyezni, hogy az időtartam és a helyesírás kapcsolata problematikus, mert a szavak helyesírásakor gyakran esünk abba a hibába, hogy a magánhangzók időtartamának jelölését a hangzásukból akarjuk levezetni. A gond az, hogy vannak olyan szavak, amelyeket egyetlen nyelvváltozatban sem ejtünk úgy ki, ahogyan a helyesírási szabályzat szerint azt írni kell.

A legtöbb bonyodalmat a hangrendre és a mássalhangzótörvényekre vonatkozó rész okozza. A hangrend a magyar nyelvnek valóban egy érdekessége azokhoz a nyelvekhez viszonyítva, amikkel a gyerek találkozhat még az anyanyelvén kívül ebben az életkorban, de valójában bonyolult rendszer, aminek a tankönyvekből egy nagyon leegyszerűsített változatával ismerkedhetnek meg a diákok (a leegyszerűsítés pedig nemcsak elhallgatja a részleteket, hanem a mindennapi (ellen)példák alapján is kérdéseket vethet fel a gyerekekben a tankönyvbeli tudás hitelére vonatkozóan). Miért is kell megkülönböztetni mély, magas, vegyes hangrendű szavakat egy ötödikesnek, ha enélkül is gond nélkül tudja gyakorolni az anyanyelvén történő beszédet? Hogyan használhatja fel élete során egy gyerek azt a tudását, amellyel el tudja dönteni, hogy Anita, Anna vagy Emese szereti-e a krémes sütit – a szó hangrendje alapján? A munkafüzetben ilyen és ehhez hasonló feladatokkal találkozunk:

„Megbolondult az illeszkedés szabálya! Javítsd ki az alábbi toldalékos szavak illeszkedési hibáit! Vigyázz, van három kivétel!” (Tivadar 2009: 20)

Hibás alak	<i>Javított alak</i>	Hibás alak	<i>Javított alak</i>
házben		gondolkozásával	
autóhez		képről	
férjhez		erdőnek	
szerdától		virágnak	
írásban		sakkról	

A táblázatban szereplő szavak toldalékolása tulajdonképpen egyik anyanyelvi beszélőnek sem jelent gondot a mindennapi beszédben, a feladat által nem mérünk semmit, csak alkalmazzuk az anyanyelvtudásunkat, mindenféle reflexió, problémafelvetés vagy problémamegoldás nélkül (ugyanis a megoldáshoz nem egy illeszkedési szabályt alkalmazunk, vagy a szavak hangrendjét állapítjuk meg, hanem a számunkra nem jól hangzó szót lecseréljük a számunkra természetesen hangzóra). A munkafüzetben azt olvassuk az illeszkedésről: „Amikor a szavakat toldalékoljuk, a kétalakú és a háromalakú toldalékok magánhangzója illeszkedik a szótó magánhangzójához. Ezt a szabályosságot nevezzük illeszkedésnek.” (Tivadar 2009: 20)

A illeszkedés valójában egy komplex jelenség, de kétségtelenül a magyar fonológia egyik legérdekesebb jelensége. A szakirodalom előlségi harmóniának nevezi (Kiefer 1994: 95). A harmónia tartománya a szó, szűkebb értelemben a tő és toldalékai, tehát kizárja a harmónia-tartományból az összetett szavakat, mivel egy újabb tő megjelenése már újabb tartományt hoz létre (*nap*][*sütéses*, *ezüst*][*lánccal*). Ennek ellenére a munkafüzetben olyan feladat is szerepel, ahol éppen összetett szavakat kell társítani a hangrendjük szerint: a húsleves Anita kedvenc étele, a meggyleves pedig Emeséé. (Tivadar 2009: 19) A szakirodalomban külön tárgyalják a tőn belüli harmóniát, ezt nevezzük hangrendnek, és a toldalékoknak a tőhöz való alkalmazkodását, amit hangrendi illeszkedésnek hívunk. A tankönyvben használt magas–mély terminusokat a szakszövegek már nem használják, helyette – ahogy a többi osztály esetében is – az artikulációs vonatkozású elől/hátul képzett kifejezésekkel találkozhatunk. Sőt a hangrend helyett is inkább tőn belüli harmóniáról, illetve a toldalékok és a tövek közötti harmóniáról beszélnek. A hagyományosan mély és magas hangrendű szavakat elől képzett vagy hátul képzett töveknek hívják, ez azt jelenti, hogy egy tő csak elől-, vagy csak hátul képzett magánhangzókat tartalmaz. Ez a harmónia a magyar szavak jó részére nem érvényes, hagyományosan ezeket neveztük vegyes hangrendű szavaknak, mert ezekben magas, azaz elől képzett és mély, azaz hátul képzett hangok egyaránt előfordulnak. Nádasy Ádám – Siptár

Péter a kevert magánhangzójú szavak előfordulását azzal magyarázza, hogy ezekben a szavakban többnyire megfigyelhető, hogy a hátul képzett magánhangzó mellett elülső ajakréses magánhangzó van, tehát *i, í, e, é*, pl. *bika, divat, nyolcig, tanító* (Nádasdy–Siptár 1994: 96). A keveredést tehát döntően ezek a hangok teszik lehetővé, ezek ugyanis előfordulhatnak elöl képzett és hátul képzett magánhangzókkal is, tehát a harmónia szempontjából ezek se nem elülsők, se nem hátsók, hanem egy harmadik csoportba tartoznak, semlegesek. Semlegességük mellett szól az is, hogy ha egy szóban más, nem semleges magánhangzó is van, akkor a toldalék-harmóniát az irányítja, pl. *feketé-vel, de piros-at, szerdá-ra, Bélá-val*.

Ha a szakirodalom már más megnevezést alkalmaz is az illeszkedésre, más szemléletmódot érvényesít – tehát a tankönyvek és munkafüzetek terminológiája elavultnak bizonyul –, feltehetjük a kérdést, hogy érdemes-e egy ilyen terminushalmazzal terhelni a diákokat? Nem beszélve arról, hogy amit eddig is tanultak, az is csak egy lebutított, leegyszerűsített vázlata volt a illeszkedésnek és harmóniának.

Az egyetlen ok, amiért érdemes említést tenni az (hangrendi) illeszkedésről egy anyanyelvi beszélőnek, az a *nákolás*nak nevezett jelenség: a jelen idő, feltételes mód, általános ragozás, E/1-ben használt *én innák, olvasnák, várnák* alakok.

A hangrend tudatos ismeretére nincs szüksége egy általános iskolás anyanyelvi beszélőnek, az új tantervi program is csak a fent példázott szóalakok miatt tesz említést a hangrendről, de azt sem ötödik osztályban, hanem 6-7. osztályban, mert ott kerül sorra a nyelvváltozatok kapcsán az ilyen igealakokra való reflektálás. Önmagában azonban fölösleges játszózni a szavakkal, hogy melyik mély, melyik magas hangrendű – főként, mivel a nákolásnak nevezett jelenség sem egyszerűen az illeszkedés szabályszerűségével magyarázható.

A mássalhangzók egymásra hatásának tárgyalásmódja mindkét vizsgált didaktikai eszközben újabb kérdéseket vet fel: a jelenségek közül mit és hogyan kellene tanítani, hogy integrálható legyen a gyerek tudáskonstruálási folyamatában, legyen világosan, szakszerűen megfogalmazva (itt nem csak a terminushasználatra kell gondolnunk), hogy a könnyebb érthetőségre való törekvésünk ne menjen az információ hitelességének kárára (ha már szabályként bekerül a tankönyvbe, adjon valós képet a jelenségről, ne csak annak egy torzított változata legyen).

A tankönyv (miután felsorolta a zöngés és zöngétlen párokat) induktív módszerrel vezeti be a mássalhangzók váltakozását, szavakat figyeltet meg egy adott szövegben, majd következik a szabály:

„szurkapiszkálják: Az lj betűkapcsolatot jj-nek ejtjük, ejtésben az egyik hang teljesen hasonlóná vált a mellette állóhoz, teljes hasonulás történt.

elhatározta: A változás a zt hangkapcsolatot ejtésében történt, a z helyett sz-et ejtünk. A z zöngés mássalhangzó, az s zöngétlen, akárcsak a t. Az egymás melletti hangok nem teljesen, csak részlegesen váltak hasonlóná.

bántsák: ts – cs

megvalósítja: tj – tty

verekedjék: dj – ggy

Ezekben a szavakban két mássalhangzó az ejtésben összeolvadt egy harmadikká.” (Tulit 2005: 159)

Az idézett részlettel az a gond, hogy a szóhasználat, fogalmazásmód egészen más irányba tereli a gyereket, aki ebből kiindulva úgy képzei el a mássalhangzó-váltakozás jelenségeit mint egy-egy folyamatot, amely a beszéd során történik: egy bizonyos tulajdonságokkal rendelkező mássalhangzó a mellette lévő, eltérő tulajdonságokkal rendelkező mássalhangzó hatására valamilyenre változik a könnyebb kiejtés érdekében. A *szurkapiszkálja* példából jól levezethető, hogy csak az írott szóalakban van *l* betű, a szónak a kiejtett alakjában legtöbb beszélő esetében nem szerepel *l* hang. Az persze nem világos, hogy honnan tudjuk, hogy mi volt „ő” a változása előtt, ha hangzani már megváltozott formájában hangzik. Ez tehát egy feje tetejére állított világ, amiben nem arról van szó, hogy pl. az /elhatározta/ hangalakokat hogyan kell a magyar írás konvencióival lejegyezni (l. szóelemzés elve).

A legtöbb nyelvre – így a magyarra is – érvényes az a megszorítás, hogy két, zöngesség szempontjából eltérő obstruens (zörejang) kiejtésben nem jelenhet meg egymás mellett. A morféma- belül a zörejangkapcsolatok többnyire vagy zöngések, vagy zöngétlenek, a morféma-, szó- vagy mondathatáron viszont gyakran kerülnek egymás mellé zöngesség szempontjából eltérő obstruensek. Az ilyen kapcsolatokat a magyar nyelv hangtani rendszere úgy oldja fel, hogy az utolsó zörejang zöngességi értéke meghatározza az előtte állóét. Nem arról van szó, hogy valami történik a hangkapcsolat első mássalhangzójával. A hangok egy folyamat részeként, más-más hangok környezetében máshogy hangzanak, mint önmagukban, az egymás mellett álló, eltérő zöngességű mássalhangzók úgy hatnak egymásra, hogy ha egy

hang tilalmas hangtani környezetbe kerül (pl. *kútba*, *rúgta* szavakban a *t* és a *g* mássalhangzók), akkor kiejtésben a második mássalhangzó előhívja az előtte állónak a zöngéesség szerinti párját. A zöngéesség szerinti párok felcserélődnek, váltakoznak egymással abban a hangkörnyezetben, amelyikben megjelennek. Ezt jól szemlélteti a *zsebkendő* szó: önmagában a *zseb* szó végén *b*-t ejtünk, de ha a *kendő* szó előtt mondjuk, már *p*-t ejtünk, ami a *b* zöngés párja. Ehhez viszonyítva a tankönyvbeli meghatározás egészen mást állít ebben a megfogalmazásban: valamivé válik egy adott hang:

„Az egymás mellett álló zöngés és zöngétlen mássalhangzó-kapcsolat ejtésekor a zöngés hang zöngétlenné válik. Ennek a részleges hasonulásnak a neve: zöngétlenné válás.” (Tulit 2005: 161)

A meghatározás hiányos, nem mindegy, hogy milyen zöngés és zöngétlen mássalhangzó-kapcsolatról beszélünk, azt sehol nem szögezi le, hogy ebben a hasonulásban csak az obstruens hangok (zár- és réshangok) vesznek részt, illetve azt sem tisztázza, hogy a magyarban a zörejangkapcsolat feloldása jobbról balra irányul.

A zöngéesség szerinti részleges hasonulás mellett a tankönyv megemlíti a képzés helye szerinti részleges hasonulást is, de mivel ebből a szempontból nem osztályozta a mássalhangzókat, – a munkafüzetten ellentétben – nem is nevezi meg a jelenséget, csak egy szabályt ad meg:

„Az n hangot p, b, m előtt m-nek, gy, ty, ny előtt ny-nek ejtjük.” (Tulit 2005: 161)

Ezzel semmit nem mondunk vele a gyerekeknek, csak közlünk egy szabályt, amiről azt hisszük, egyetemesen érvényesül. A gond az, hogy ezt a szabályt olyan szavak írásának magyarázatára is használják, mint a *hangya*, *konty*, ahol egyáltalán nem lehet bizonyítani, hogy volt-e valaha *n* hang, ami *ny*-nyé hasonult volna a képzés helye szerint, és nem pl. egy egyszerűsítő íráskonvencióról van szó, amely szerint *nygy*, *nyty* kapcsolatnál csak egyszer (a végén) jelöljük a palatalizáltságot.

A munkafüzet alábbi feladatában is megjelenik a *konty* szó a képzés helye szerinti hasonulás egyik példjaként:

„Csoportosítsd a következő szavakat a megadott szempontok szerint!

ötször, lombtalan, nézz, hegyel, időkkel, lesből, látja, vadonban, tanulj, ötödször, nővéremhez, biztosíték, föltételekkel, készséges, megadja, nyújts, konty, azonban

a) Írásban jelölt teljes hasonulás:

b) Írásban nem jelölt teljes hasonulás:

c) Zöngésedés:

d) Zöngétlenedés:

e) Képzés helye szerinti:

f) Összeolvadás:” (Tivadar 2009: 27)

A teljes hasonulás és az összeolvadás tárgyalása is problémákat vet fel. Siptár Péter a teljes hasonulást szibiláns (alveoláris és posztalveoláris réshangok és affrikáták) hasonulásnak nevezi, külön csoportba sorolja a szonoránsokat érintő jelenségeket. (Siptár 1994: 221)

A tankönyv nem említi explicit módon az írásban jelölt teljes hasonulást – csak utal rá, hogy vannak írásban jelölt változások is: „A mássalhangzók ejtésbeli változásainak eddig tárgyalt formáit írásban nem jelöljük!!!” (Tulit 2005: 162) –, a munkafüzet feladataiban viszont visszatérő jelenség az írásban jelölt teljes hasonulás:

„Lásd el a következő családneveket a -val/-vel raggal!

Rác, Ritz, Ágh, Takáts, Kodály, Madách, Lencz, Magass, Ady, Páll, Kossuth, Móricz

Pl.: Rác + - val = Ráczal” (Tivadar 2009: 27)

A feladatot bármiféle erőfeszítés nélkül el tudja végezni mindegyik magyar anyanyelvű gyerek, mivel a mindennapi nyelvhasználatból egyébként is tudja (tehát anélkül, hogy háttérszerkezetre kellene gondolnia), hogy a *kivel? mivel? kivé? mivé?* kérdésekre válaszoló szavak esetén a *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* toldalékbeli *v*-je hasonul a szótő utolsó mássalhangzójához, magánhangzó után nem történik vele semmi. Az írásban jelölt hasonulás esetei legtöbbször nem okoznak helyesírási gondokat, úgy írjuk le a szavakat, ahogyan kiejtjük, magyar anyanyelvű gyerek számára más alternatíva fel sem merül. Nem szükséges felcímkézni magát a jelenséget a tanulók számára, az írásban jelölt hasonulás csak egy feltételezett „háttérszerkezet” felől értelmezhető, vagyis pl. az *azzal* mögött feltételezzük, hogy egy *az* meg egy *-val* van, és az *azzal* alakot e kettőből vezetjük le. A fenti illusztráció szavainak helyesírása érdekes, de nem a hasonulás szempontjából, hanem amiatt, hogy a felsorolt családnevek egy része régi, ma már egyébként az adott hangrétegben nem használt betűkre/betűkapcsolatokra végződnek (*cz*, *tz*, *gh*, *ts*, *ch*). Ennél a feladatnál inkább azt kell tisztázni, hogy mit kezdünk ezekkel a betűkkel a *-val*, *-vel* toldalékok hozzákapcsolásakor. Ezek a kétjegyű betűk egy-egy mássalhangzót jelölnek, és toldalékoláskor a hangzó alak utolsó mássalhangzójához hasonul a toldalék *v*-je (*Madáchcsal*, *Kossuthal*). A *Magass*-, *Páll*-típusú családnevek helyesírása a szóelemző írásmódot követi, a toldalékolt alakok leírása olyan megoldást követ, amely biztosítja az alapforma visszaállíthatóságát, például: *Magasssal*, *Páll-lal*.

A szakirodalom az összeolvadást így magyarázza: hosszú affrikátákat ejtünk akkor, ha egymás után azonos (vagy majdnem azonos) képzési helyű zárhang- és réshang- vagy affrikátafonémák állnak. Az összeolvadás nem kötelező mindig, szóhatáron például gyakran elmarad, ha a mássalhangzó-kapcsolat második tagja nem affrikáta, hanem réshang (*öt számár*). A tankönyv nagyon leegyszerűsítve így fogalmazza meg az összeolvadás szabályát: „Összeolvadás akkor történik, ha két különböző mássalhangzó egy harmadikká olvad össze.” (Tulit 2005: 162)

Ez a definíció nem foglalja magába, hogy csak bizonyos hangok vehetnek részt az összeolvadásban, és azt sem, hogy a jelenség nem mindig valósul meg kötelező módon, szóhatáron például gyakran elmarad: *vad zsiráf, nagy zebra*.

Kálmán László szerint téves, az iskolai hagyományban egyenesen fölösleges a részleges hasonulást, teljes hasonulást és összeolvadást önálló, egymástól különálló jelenségekként tárgyalni. A teljes hasonulás egy önkényesen kiemelt fajtája a hasonulásoknak, a posztpalatális képzéshelyhez kapcsolódó hasonulások sokszor nem teljesek, és nem is mindig kötelezőek (az *átcsúszik* szót nem kell feltétlenül [ácsúszik]-nak ejtenünk), vagy ott vannak az *adta, monda* típusú szavak, amelyeket a teljes hasonuláshoz szoktak sorolni, de valójában zöngésségi hasonulások.

Nem érthető, hogy miért kell megkülönböztetni a teljes hasonulást az összeolvadástól, ugyanis a *segítség* szó kiejtésében ugyanazt a jelenséget tapasztaljuk, mint a *hat csomó* kiejtésében, mindkettőben [ccs]-t ejtünk, és ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a *hat csomó* esetében a *cs* éppen a szó kezdő mássalhangzója, mert nem azért ejtünk [ccs]-t, hanem ugyanazért, amiért a *segítség*-ben is: mert a tövégi *t* után posztpalatális képzéshelyű mássalhangzó áll. Hasonló a helyzet az *anyja*-típusú és a *kínja*-szerű szavakban megfigyelhető jelenséggel: az *anyja* szó kiejtésekor teljes hasonulásról beszélünk, pedig az [ny] és a [j] azonos helyen képződnek, és ezért nem ejtjük a [j]-t, hanem helyette hosszan ejtjük az [ny]-et, inkább pótnyúlásnak nevezhetnénk, mintsem teljes hasonulásnak. A *kínja*-szerű szavakban megfigyelhető jelenséget összeolvadásnak nevezik, holott ezekben ugyanaz történik, mint az *anyja* szóban, csak az *n*-t itt [ny]-nek ejtjük a képzés helye szerinti hasonulás miatt, és szintén a nyúlás miatt lesz belőle [nny] kiejtésben. (Kálmán 2016)

Szilágyi N. Sándor a hangtani jelenségeket más megközelítésből tárgyalja, 42 szabályba foglalta a magyar nyelv leggyakoribb és legfontosabb hangváltakozásait (Szilágyi 1980). Kiemeli, hogy a hangváltakozásoknál arra kell figyelni, hogy mivel váltakozik egy adott

hang, és hogy milyen környezetben következik be a váltakozás. Az *át + jön* és a *lát + ja* típusú alakok összehasonlítása által világít rá arra, hogy a szótó és a toldalék határán másféle hangváltakozásokra lehet számítani, mint a szavak határán. Az önálló szavak nem úgy kapcsolódnak egymáshoz, ahogyan a toldalék a szótóhoz, ezzel magyarázza, hogy bizonyos hangkapcsolatok, amelyek a toldalékhatáron tilosak, a szóhatáron megengedettek lehetnek. (Szilágyi 1980: 106) Külön tárgyalja a szavak határán végbemenő hangváltakozásokat (ide sorolja a zöngéesség szerinti hasonulást, a képzés helye s módja szerinti hasonulást, a hangkivetést, valamint a rövid magánhangzók megnyúlását) és a szótó és a toldalék határán megfigyelhető hangváltakozásokat. A toldalékokat három típusba sorolja aszerint, hogy mennyire szorosan tapadnak a szótóhoz. Ez a megközelítés abban segít, hogy a hangtani jelenségeket egyértelműen úgy képzeljük el, mint egy olyan váltakozást, amit az adott hang környezete vált ki, és nem úgy, mint egy olyan folyamatot, amely közben zöngésből zöngétlenné változik.

Javaslat a hangtani váltakozások korszerű tárgyalására

Az röviden felvázolt hangtani jelenségek helyének megkérdőjelezése az oktatási hagyományban több okból is indokolt: kellenek-e ezek a szabályok egy általános iskolás gyerekeknek, ha igen, milyen formában, milyen nehézségi fokon. Az eddigi tankönyvi fogalomhasználat több okból is kifogásolható a hangtani felvezető részekben: az adott hangtani jelenségeknek csak egy torz változatát mutatja be, elhallgat bizonyos tulajdonságjegyeket (amelyek nélkül nem ragadható meg a jelenség lényege), olyan terminológiával él, amelyek problematikuságuk miatt ma már nem használatosak.

Nélkülözhetetlen, hogy a gyerek legyen tisztában azzal, hogy mire jó neki az a tudás, amit a hangokról szerez az iskolai tanórákon. Fontosnak tartom, hogy a tananyagrészhöz kapcsolódó feladatok gondolkodásra készítsék a diákokat, valamilyen célt szolgáljanak, indítsák be problémamegoldó készségeiket, hívják elő gyerek már meglévő ismereteit.

A folytatásban megpróbálom megfelelő kontextusba helyezni azokat a hangtani jelenségeket, amelyek szükségesnek bizonyulnak az általános iskolai magyarórákon. A jelen dolgozatban ezek közül egy ilyen hangtani jelenségre térek ki részletesen, a részleges hasonulás helyzetére.

A jelenlegi tantárgyi program arra törekszik, hogy a nyelvtan tanítása helyett az legyen a célja az iskolai oktatásnak, hogy a tanuló magabiztosan tudjon megnyilvánulni anyanyelvén akár

szóban, akár írásban. Ezt a célt szolgálja, hogy hangtani tartalmak régi megközelítésükben nem kaptak helyet, hanem a helyesírást érintve esik szó ezekről, a szóelemző írásmód kapcsán. A szóelemzés elvét érvényesítő írásmódról mint helyesírási alapelvről 8. osztályban tanulnak a diákok, de magát az elvet már az írástanulás első mozzanatai óta alkalmazzák. Ennek kapcsán lehet beszélni a mássalhangzó-váltakozásokról is, amennyiben a helyesírás könnyebb megértése megkívánja. Egy nyolcadik osztályos gyerek már különbséget tud tenni betűk és hangok között, tudja, hogy a hangok lehetnek magánhangzók és mássalhangzók, illetve azzal is tisztában van, hogy vannak hosszú és rövid magánhangzóink és mássalhangzóink. Már végtelen számú szót le tud írni a szóelemzés elvét alkalmazva anélkül, hogy tudná, van egy ilyen alapelv.

Ahhoz, hogy a szóelemzés alapelvének működését tudatosíthassa, és megértse a kimondott és a leírt szóalak eltéréseinek okát, tudnia kell a hangokról, hogy külön-külön kiejtve másak, mint amikor egyéb hangalakokkal együtt fordulnak elő. Ahhoz, hogy megkülönböztessék egymástól a magánhangzókat és mássalhangzókat, már megismerkedtek azzal, hogy mit is nevezünk magánhangzónak, és mit hívunk mássalhangzónak (azokat a hangokat, amelyek képzésekor a tüdőből kiáramló levegő akadályba ütközik: fogak, ajak, stb.), hogyan képezzük őket (a beszédszervekkel is megismerkedtek már).

A mássalhangzókat három szempont alapján különböztetjük meg egymástól: a gégeműködés, a képzés helye (hol képződik az akadály) és a képzés módja szerint.

A gégefőben találjuk a hangszalagokat, amelyeknek fontos szerepe van a hangképzésben. A gégeműködés szerint két nagy csoportba oszthatjuk a mássalhangzókat: lehetnek zöngések vagy zöngétlenek. Zöngés mássalhangzókat ejtünk, ha képzésükkor a hangszalagok egymáshoz simulnak, megrezegnek (akárcsak a magánhangzók esetében), és zöngé keletkezik. A zöngétlen magánhangzók ejtésekor a hangszálak nyugalomban vannak, nem hozzuk rezgésbe őket. A legtöbb európai nyelvhez hasonlóan a magyar mássalhangzók is zöngés – zöngétlen párokat alkotnak, így sok olyan fonéma-pár van, amelyek csak zöngéesség tekintetében eltérőek, a képzés helyében és módjában megegyeznek. A magyarban a párok a következők:

Zöngétlen hangok	<i>p, c, cs, t, k, f, sz, s, ty</i>
Zöngés hangok	<i>b, dz, dzs, d, g, v, z, zs, gy</i>

Teljesen természetes, hogy a zöngés – zöngétlen párok mellett vannak e tekintetben páratlan fonémák is a magyarban. Hat zöngés hangnak nincs zöngétlen párja: *m, n, ny, l, r, j*, valamint egy zöngétlen hang nem rendelkezik zöngés párral: *h*.

A mássalhangzók zöngésség szerinti megoszlására azért kell kitérni, mert többek között ezzel magyarázható, hogyan lehetséges a szóelemző írásmód alapelvét követő szavak kiejtett és leírt alakja közötti eltérés. A hangok sajátosan viselkednek egymagukban és más hangok társaságában. Ezzel magyarázható, hogy bizonyos szavaink helyesírásában bizonytalanokká válunk (kútba, foghat, habkő, lökdös, csúszda). Vegyük például a *habkő* szavunkat: önmagában a *hab* szó végén *b* hangot ejtünk, de ahogyan társul hozzá a *kő* szó, a *b* és *k* hangok eltérő zöngésségük miatt tilalmas helyzetben jelennek meg, így kiejtésben (hogyan feloldjuk a megszorítást) a zöngétlen *k* hang hatással van az előtte álló zöngétlen *b*-re, és előhívja annak zöngés párját, a *p*-t. Így a *b* zöngés mássalhangzó a *habkő* szóban változik a *p* zöngétlen párjával, könnyítve így a szó kiejtését. A mássalhangzók több tulajdonsággal rendelkeznek, részleges hasonulás esetén egy adott mássalhangzó azzal a párjával változik az őt követő mássalhangzó hatására, amelyekkel egy párt alkotnak. A hasonulás mindig jobbról balra hat, tehát a második mássalhangzó hatására az előtte álló mássalhangzó fog változni a párjával. Nem mellékes, hogy a zöngésség szerinti hasonulásban nem vesz részt minden mássalhangzó, csak azok, amelyek zöngésség szerinti párokat alkotnak (a szakirodalom ezeket obstruenseknek vagy zörejhangoknak nevezi), valamint a *h*, amely zöngétlen, nem rendelkezik párral, de teljesen eltérő módon képezzük, mint a többi zöngétlen mássalhangzót. Ő maga zöngétleníti a környezetébe kerülő zöngés hangokat, de nem zöngésedik semmilyen hang környezetében. A mássalhangzók effajta változása egyedül kiejtésben valósul meg, írásban nem jelöljük.

Dolgozatomban azt figyeltem meg, hogyan valósult meg a hangtani jelenségek és hangtani kérdések bemutatása a jelenleg használatban lévő magyar tankönyv és munkafüzet lapjain. Megfigyeléseim során körvonalazódott, hogy a tankönyvi terminushasználat, a definíciók megfogalmazása nem felel meg minden esetben a szakirodalomban leírtaknak (újabb megnevezéseket léteznek, amelyek más nézőpontot képviselnek). A szabályok leegyszerűsítése gyakran teljesen torz képet ad az egyes jelenségekről. A vizsgált taneszközökből idézett feladatsor, meghatározás csak néhány példa a szóhasználat szemléltetésére. További vizsgálódásaim célkitűzése összevetni a tankönyv hangtanra vonatkozó részeit a szakmunkákkal, rámutatni az esetleges hiányosságokra, és a szakirodalom mentén kidolgozni, hogyan is lehetne tárgyalni hangtani jelenségekről, úgy, hogy az minden

elvárásnak (a gyerek életkori sajátosságai, a tudáskonstrukció folyamatába való beépülés, a szakmai pontosság) megfeleljen.

Bibliográfia

Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1988.

Kádár Edit: *Akinek füle van a hallásra*. Tanítók lapja, 2017/2

Kálmán László: *Így ne tanítsunk helyesírást!* <https://www.nyest.hu/hirek/ne-hasonuljunk> (2017. március 29.)

Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*, 2. kötet. *Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

Magyar nyelv és irodalom, 2009. <https://www.satmar.ro/web/uploads/files/5-8.pdf> (2017. április 27.)

Magyar nyelv és irodalom (anyanyelv) V–VIII osztály, 2017. http://www.ise.ro/wp-content/uploads/2017/01/Limba_literatura_maghiara_final.pdf (2017. április 4.)

Örkény István: *Mi mindent kell tudni* In Uő: *Válogatott egyperces novellák*. <http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm> (2017. április 3.)

Tivadar Melinda: *Csak az anyanyelvemen lehetek igazán én. Magyar nyelvi munkafüzet az V. osztály számára*. Corvin Kiadó, Déva, 2009

Tulit Ilona: *Magyar nyelv és irodalomolvasás tankönyv az V. osztály számára*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2005.